

המכון לאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

קבורת חללי צה"ל שאינם יהודים על פי ההלכה

אליעד אברוך ולילך בן צבי

פרויקט "שביל הזהב"

נובמבר 2014

חשוון התשע"ה

המכון לאסטרטגיה ציונית
THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

המכון לאסטרטגיה ציונית הוא גוף עצמאי הפועל למען שמירת צביונה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל על פי עקרונות מגילת העצמאות. המכון פועל לשמירת זכויות האדם במדינת ישראל ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל. המכון פועל למען הידוק הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל על פי ערכי הציונות. המכון עוסק בעריכת מחקרים, כתיבת תכניות והגשתן, הדרכת מנהיגים צעירים, ייזום כינוסים, סמינרים, סיורים ופעילויות אחרות למען חיזוקה של מדינת ישראל כביתו הלאומי של העם היהודי.

The Institute for Zionist Strategies is an independent non-partisan organization dedicated to the preservation of the Jewish and democratic character of the state of Israel, according to the principles of Israel's Declaration of Independence.

The Institute strives to promote human rights within Israel in the spirit of the principles of freedom, justice, integrity, and peace as prescribed by the Jewish Heritage.

The Institute strives to fortify the bond between the Jews in the Diaspora and the state of Israel, according to the values of Zionism.

The Institute engages in research, formulation and advancement of programs, training of young leadership, organization of policy conferences, seminars, and field study missions, and in other activities to strengthen the State of Israel as the National Homeland of the Jewish People.

רחוב עם ועולמו 8, מיקוד : 9546306 ירושלים
8 Am Veolamo St., 9546306 Jerusalem
Tel. +972 2 581 7196; Fax: +972 2 532 2422
info@izs.org.il; www.izs.org.il

תוכן עניינים

4	תקציר
6	1. הקדמה
8	2. הצגת המקרה
11	3. הנחיות צה"ל ומשרד הביטחון
13	4. מדיניות הלכתית
13	4.1 קבורת גוי בבית עלמין יהודי
14	4.2 בתי העלמין הצבאיים
17	4.3 מתווה הרב וייס והרב פרץ
21	5. סיכום והמלצות
24	ביבליוגרפיה

תקציר

אחד הסממנים הבולטים המגדירים ישראליות הוא השירות הצבאי, ואילו סממן נוסף המשייך אדם לחברה הישראלית היא שיוכו הדתי. מצב זה מעמיד כיום דילמה קשה, הבאה לידי ביטוי בעתות שכול, ביחס לרבים מהמשרתים בצה"ל המוגדרים כחסרי דת או מסופקי יהדות, כאשר הצבא נדרש לקבור חללים יהודים ושאינם יהודים אלו לצד אלו. בסיטואציה זו, באה לידי ביטוי התנגשות הערכים שבין היותה של ישראל מדינה יהודית לבין היותה מדינה המוקירה ואף מקדשת את חללי המערכות באשר הם.

לפי ההלכה היהודית, לא ניתן לקבור בן דת אחרת בבית עלמין יהודי. אלא שבהינתן המשמעויות הסימבוליות של קבורת לוחמים – הקצאת חלקת קבורה לבני דתות אחרות או הוצאת גופותיהם אל מחוץ לגדר של בית העלמין עשויות להביא להשלכות אישיות, משפחתיות וסקטוריאליות שאינן רצויות. התנהלות לא רגישה בעניינינו של חייל כזה, שבארץ מוצאו הופלה בשל היותו יהודי, ואילו בישראל, גם לאחר נפילתו במהלך שירותו את המדינה מקבל יחס של גוי (מבלי להתייחס בשלב זה להכרעה בנושא השתייכותו הדתית האמתית), עלולה להביא לתחושות של ניכור והיבדלות מצד בני משפחתו של אותו חייל וקבוצות שונות באוכלוסייה. במקביל, אי הקפדה על כללי ההלכה עלולה לפגוע הן בצביונה היהודי של מדינת ישראל והן בנופלים המבקשים להיקבר על-פי כללי ההלכה ובמשפחותיהם.

מטרתו של נייר עמדה זה היא מציאת היחס הנכון בסוגיית הקבורה הצבאית של קבוצה זו בחברה הישראלית, תוך שאיפה לשמר את האיזון בין חלקי האוכלוסייה השונים הלוקחים חלק בשירות הצבאי.

נייר העמדה מורכב מהחלקים הבאים:

א. שני הפרקים הראשונים מציגים מבוא כללי לסוגיה ואת הצגת המקרה הנידון.

ב. הפרק השלישי מציג את הנחיות צה"ל ומשרד הביטחון, הגופים האמונים על הקבורה הצבאית ועל ניהולם ותחזוקתם של בתי הקברות הצבאיים.

ג. הפרק הרביעי מציג את הרקע ההלכתי, כפי שהוא משתקף בארון הספרים היהודי לאורך הדורות.

ד. הפרק החמישי יסכם את הדיון ויציג המלצה למדיניות עתידית, על-פי דבריהם של הרב הצבאי הראשי לשעבר, הרב ישראל וייס, והרב הצבאי הראשי הנוכחי, הרב רפי פרץ: קבורתם של חללי צה"ל שאינם יהודים בחלקות ייעודיות שאינן מבודדות או באותה החלקה עם שאר חללי צה"ל אך עם הפרדה בין הקברים על-ידי עץ, ספסל או כל אמצעי אחר המשמש בלאו הכי כחלק מבית הקברות. פיתרון זה משלב הן את ההקפדה על כללי ההלכה והן את מתן הכבוד הראוי לאלו שמסרו נפשם על קיומנו בארץ הזאת.

נייר עמדה זה נכתב במסגרת פרויקט 'שביל הזהב' להסדרת יחסי עם, דת ומדינה במכון לאסטרטגיה ציונית. זהו נייר העמדה השביעי היוצא במסגרת הפרויקט. ניירות העמדה שקדמו לו עסקו בסוגיות משבר הגיור בישראל, מינוי רבני ערים, הכפילות העדתית בתפקידי הרבנות, מירון הסמכויות בגירושין, הצעה להסדרת מעמד השבת במדינה ומערך הכשרות בישראל.

1. הקדמה

עם קום המדינה והקמת צה"ל סירב ראש הממשלה דאז, דוד בן-גוריון, לאפשר לחללי מחתרות האצ"ל והלח"י להיקבר בבית עלמין ביחד עם חללי ההגנה וצה"ל. בכך קיבע את מעמדם של הראשונים כ"אחרים", הזרים לזיכרון הקולקטיבי וקיימים בו כמתאבדים אשר נטמנו מחוץ לגדר ולא כלוחמים שמסרו נפשם למען המולדת.¹

החברה הישראלית, נותנת מקום של כבוד לחייליה, ולא פחות מכך לחלליה, עד כי בהיררכיה של השכול נתפס מותם כנעלה ביותר.² יתרה מזאת, בהיות ישראל חברה בעלת מאפיינים דתיים כאלו ואחרים, ומרבית החברים בה מגדירים עצמם כשומרי מסורת או דתיים, זיכרון החללים מקבל נופך דתי של "מוות על קידוש השם", שכן החללים נפלו לצורך המשך הבטחתה של ישראל כמדינה יהודית והמשך קיומו של העם היהודי.

זהו המקום לשאול, מה מקומם של חללים לא יהודים בתוך תפיסה זו. חיילי צה"ל רבים הנם לא יהודים על פי ההלכה היהודית³ אך הם זכאי עלייה לישראל מתוקף חוק השבות כבנים למשפחות יהודיות, ולכן רבים מחללי צה"ל אינם יהודים במובנה ההלכתי של המילה ואין זה מן הנמנע שגם בעתיד מציאות זו תימשך. לעתים, אף ישנם חיילים הנקברים בעודם באמצעו של תהליך גיור.

לפי ההלכה היהודית, לא ניתן לקבור בן דת אחרת בבית עלמין יהודי. אלא שבהינתן המשמעויות הסימבוליות של קבורת לוחמים – הקצאת חלקת

¹ אודי לבל, הדרך אל הפנתאון – אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, הוצאת כרמל, 2007, עמ' 1-4.

² להרחבה, עיינו אצל ברוך קימרלינג, 'מיליטריזם בחברה הישראלית', תיאוריה וביקורת 4, עמ' 123-140.

³ כלומר, אינם בנים לאם יהודיה או שלא התגיירו כהלכה.

קבורה לבני דתות אחרות או הוצאת גופותיהם אל מחוץ לגדר של בית העלמין עשויות להביא להשלכות אישיות, משפחתיות וסקטוריאליזם שאינן רצויות. התנהלות לא רגישה בעניינינו של חייל כזה, שבארץ מוצאו הופלה בשל היותו יהודי, ואילו בישראל, גם לאחר נפילתו במהלך שירותו את המדינה מקבל יחס של גוי (מבלי להתייחס בשלב זה להכרעה בנושא השתייכותו הדתית האמיתית), עלולה להביא לתחושות של ניכור והיבדלות מצד בני משפחתו של אותו חייל וקבוצות שונות באוכלוסייה. מטרתו של נייר עמדה זה היא מציאת היחס הנכון בסוגיית הקבורה הצבאית של קבוצה זו בחברה הישראלית, תוך שאיפה לשמר את האיזון בין חלקי האוכלוסייה השונים הלוקחים חלק בשירות הצבאי.

המתודה המחקרית מתבססת על סקירת ספרות תיאורטית בנושא צבא, חברה ושכול בישראל, סקירת החקיקה הקשורה לנושא, כמו גם סקירת ספרות הלכתית הנוגעת לקבורה יהודית, היחס למסופקי יהדות ומי שקשרו גורלם בגורל העם היהודי. בנוסף, נערכו שיחות עם אישים הרלוונטיים לסוגיה.

2. הצגת המקרה

שאלת קבורתם של חללי צה"ל שאינם יהודים מלווה את צה"ל ומדינת ישראל עוד מימיה הראשונים ועד לימינו אלה.

עם נפילת מסך הברזל בתחילת שנות התשעים החלה עלייה גדולה של יהודים ממדינות ברית המועצות לשעבר, אשר היו זכאים לעלות לארץ על-פי חוק השבות. לא מעט מאנשי עלייה זו אינם יהודים על-פי ההלכה. בדרך כלל, מדובר בילדיהם של אב יהודי ואם שאינה יהודייה, בעוד על-פי היהדות השיוך הדתי נקבע על-פי האם ולא על-פי האב. עולים אלו וילדיהם התגייסו לצה"ל, ולמרבה הצער, חלקם נפלו במהלך שירותם הצבאי.

במקרים אלה, נקלעה המערכת – משרד הביטחון והרבנות הצבאית הראשית, כפי שיבואר בהמשך – לבעיה: מחד, מדובר בחיילים שמסרו את נפשם למען הגנת המולדת והנם זכאים לקבורה בבתי העלמין הצבאיים ולכבוד שחולקת המדינה ל"מגש הכסף שעליו ניתנה מדינת היהודים". חיילים אלו, בניגוד לחיילים ממוצא דרוזי או מוסלמי, הם חיילים המגדירים עצמם כיהודים, עלו לארץ מתוקפו של חוק השבות, התגייסו לצה"ל מתוך שייכות לצבאה של מדינת היהודים ומעולם לא הרגישו שייכות לדת אחרת מלבד היהדות (או שלא הרגישו שייכות לאף דת). מאידך, מדובר בחללים שעל-פי ההלכה אינם יהודים ובקבורתם יש לקיים את הכלל ההלכתי של יצירת הפרדה בין קבר של יהודי לאינו יהודי. אי-הקפדה על ההלכה עלול לפגוע הן בצביונה היהודי של מדינת ישראל והן

בחללי צה"ל ומשפחותיהם המקפידים על המסורת ההלכתית המקובלת בענייני קבורה.⁴

בתקופה הראשונה שאחרי עליית יהודי ברית המועצות, לא נמנו מקרים רבים שבהם התעוררה בעיה זו.⁵ בראשית שנות האלפיים, החלו להימנות עוד ועוד מקרים שבהם נפלו חיילים שאינם יהודיים ומשרד הביטחון והרבנות הצבאית מצאו עצמם "בין הכיסאות".⁶ אחת לכמה שנים עולה סוגיה זו לסדר היום הציבורי מחדש, ומעוררת מחלוקות עזות בחברה הישראלית בנושא רגיש זה.

כיום, כ-20% מחיילי צה"ל הנם בנים לעולי ברית המועצות לשעבר או כאלה שעלו בעצמם על-פי חוק השבות.⁷ על-פי נתונים של האגף הצבאי במכון ללימודי יהדות,⁸ בכל שנתון גיוס מתגייסים כ-3,000 חיילים שאינם יהודים לפי ההגדרה ההלכתית ונמצאים מועמדים לקורס "נתיב" לגיור במסגרת הצבא, כלומר, הם אינם מוסלמים, בדואים, דרוזים או צ'רקסים. נתונים אלו מראים כי מדובר בבעיה רחבת היקף, ולפיכך, חובה על משרד הביטחון וצה"ל למצוא עבודה פתרון בהקדם.

⁴ כך לדוגמה, סיפר הרב וייס על אדם דתי המשרת כטייס בחיל האוויר, שביקש ממנו אישור בכתב שאם חלילה ימות הוא רוצה להיקבר כיהודי, על-פי כללי ההלכה. (ראיון עם הרב וייס; הרב ישראל וייס, **בדם לבי**, ידיעות ספרים, 2010, עמ' 122).

⁵ למעט מספר מקרים יוצאים מן הכלל כמו מקרה קבורתו של סמל לב פיסחוב. סמל פיסחוב היה בן לאב יהודי ולאם שאינה יהודייה שנפל במחסום דיר אל בלוט ב-6/8/1993. מכיוון שעל-פי ההלכה סמל פיסחוב אינו יהודי, החליטה הרבנות הצבאית הראשית לקבורו בשולי החלקה (ובמרחק ניכר משאר הקברים) בבית העלמין הצבאי בבית שאן. אירוע זה הוביל לסערה ציבורית רחבה ולחידוד נהלי הקבורה בבית העלמין הצבאי על-ידי ועדה שהוקמה על-ידי ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, יצחק רבין. הדברים נכתבו על-סמך גיליונות ידיעות אחרונות בתאריכים 9-11/8/1993.

⁶ ראיון עם הרב ישראל וייס, 11/6/2014.

⁷ אלעזר שטרן, הצעת חוק בתי קברות צבאיים (תיקון - חיילים זכאי חוק השבות), התשע"ג-2013.

⁸ קורס "נתיב". תודתנו להנהלת האגף על מסירת הנתונים והסיוע בכתיבת נייר העמדה.

במהלך כהונת הכנסת התשע עשרה הגיש חבר הכנסת אלעזר שטרן, שניהן בעבר כראש אגף משאבי אנוש (כיום, אכ"א) בצה"ל, הצעת חוק לתיקון חוק בתי קברות צבאיים התש"י-1950 ולפיה: "חייל שנפטר, לרבות חייל הזכאי לזכויות לפי סעיף 4א לחוק השבות⁹ התש"י-1950 – בחר קרובו שיובא לקבורה בבית קברות צבאי, ייקבר בחלקה, בשורה ובצמוד לקברי החיילים הקבורים במקום".¹⁰

עקב רגישות הנושא עוררה הצעת החוק של חבר הכנסת שטרן מחלוקת עזה בחברה הישראלית. בסופו של דבר, הושגו הסכמות עם שר הביטחון, משה יעלון, וסגן השר לשירותי דת, הרב אלי בן-דהן, שמנעו את הצורך בקידומה של הצעת החוק. למרות זאת, לטענת חבר הכנסת שטרן, בסיוור שערך בבתי עלמין צבאיים הוא נוכח כי הפתרון הקיים איננו מספק, ולאור זאת ייתכן שימשיך לקדם את הצעת החוק.

⁹ סעיף 4א שהתווסף בתיקון לחוק משנת 1970 מאפשר את עלייתם של קרובי משפחה של יהודי (בני זוג ונכדים).

¹⁰ שטרן, שם.

3. הנחיות צה"ל ומשרד הביטחון¹¹

סעיף 4 לחוק בתי קברות צבאיים התש"י-1950, קובע כי חייל שנפטר יובא לקבורה בבית קברות צבאי, אשר בו בחר קרובו של הנפטר, אלא אם כן בחר קרובו להביאו לקבורה בבית קברות אזרחי.¹² מלשון החוק משתמע, כי כל חייל זכאי להיקבר בבית קברות צבאי, ללא אזכור של שיוך דתי.

ניהול מערך בתי הקברות הצבאיים מתחלק בין הרבנות הצבאית הראשית לבין משרד הביטחון. לאורך השנים עבר נושא הקבורה בצה"ל מספר שינויים. בהוראת משרד הביטחון מס' 63.02, שעודכנה בשנת 2005 על ידי שר הביטחון דאז, שאול מופז, נקבע בסעיף 7 כי חייל שנקבר בבית קברות צבאי ייקבר בקבר הבא בצורה רציפה (כלומר, על-פי סדר הפטירה).

בהמשך ההוראה, מתייחס השר למקרים שבהם ניתן לחרוג מהוראה זו ומזכיר, בין השאר, את המקרים הבאים:

"8ב) חיילים שאינם יהודים יובאו לקבורה בבתי קברות צבאיים בחלקות נפרדות שיוקמו בכל בתי הקברות. בבתי קברות צבאיים בהם אין חלקות כאלה, יובהר כי בחלקות צבאיות וביישובים בהם לא הוכרזה החלקה כבית קברות צבאי, ייקברו החיילים בסמוך לקברי חללי צה"ל האחרים ("בסמוך" לעניין הוראה זו - פירושו באותה חלקה).

¹¹ בכתובת פרק זה נעזרנו במאמרו של הפרקליט הצבאי הראשי לשעבר דב שפי, 'קבורת חייל לא-יהודי או ספק-יהודי בקבר צבאי- היבטים משפטיים וציבוריים', בתוך: עודד ישראלי וישראל רוזנסון (עורכים), חיל ברוח ביטחון ומחשבה חינוכית בתקומת ישראל מוגש לחיים ישראלי בהגיעו לגבורות. תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, תשס"ט, עמ' 326-309.

¹² חוק בתי קברות צבאיים, תש"י-1950.

9) תקבלה השגה לגבי מיקום הקבר, בין מקרובו של החייל ובין מהרבנות הצבאית, או מכוהן הדת הצבאי של הנפטר... חייב הקצין המוסמך להביא את הנושא להכרעת שר הביטחון".

מתקנות משרד הביטחון משתמע כי נושא החלקות הנפרדות מוסדר באופן פרוצדוראלי, אך מחבר התקנות השאיר פתח לערעורים, כך שבסופו של דבר ההחלטה הסופית על מקום הקבר הנה של שר הביטחון ולא של הרב הצבאי הראשי. עם זאת, הקבורה עצמה הנה באחריותה של הרבנות הצבאית הראשית.

4. מדיניות הלכתית¹³

4.1. קבורת גוי בבית עלמין יהודי

הדיון ההלכתי בסוגיית קבורת יהודי וגוי במשותף מתחיל בדברי הגמרא במסכת גיטין: "תנו רבנן: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום".¹⁴ מדברי הגמרא נראה כי ישנה מציאות שבה מותר לקבור יהודי וגוי ביחד. דברים אלו של הגמרא פתחו פתח לדיון רחב בספרות ההלכתית לאורך הדורות.

רש"י מסייג את דברי הגמרא ואומר: "עם מתי ישראל – לא בקברי ישראל, אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל".¹⁵ מדבריו של רש"י משתמע שתי הסתייגויות:¹⁶

1. ההתעסקות במתי הגויים היא רק כשהמתים הגויים נמצאים ביחד עם מתי ישראל (כלומר, הם נמצאו מתים באותו המקום). במקרה כזה, מותר להתעסק גם בקבורתם של הגויים, אך לא מדובר בקבורה ממש אלא בהתעסקות בצורכי הקבורה.

2. הקבורה נעשית בקברים המיוחדים לנוכרים. דברים אלו מופיעים גם בתוספתא, האומרת כי "קוברים מתי גויים מפני דרכי שלום",¹⁷ אך לא כותבת כי קבורה זו נעשית ביחד עם מתי ישראל.

¹³ הדברים האמורים להלן אינם באים לפסוק הלכה אלא להציב סקירה כללית למקורות ההלכתיים בנושא. מפאת קוצר היריעה הוצג מספר מצומצם של מקורות. רשימת המקורות המלאה מופיעה בסוף נייר העמדה ומומלץ לעיין בה.

¹⁴ בבלי גיטין, דף ס"א, עמוד א. המקורות מהספרות התורנית במאמר זה צוטטו ממאגר פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן (גרסה 17).

¹⁵ שם.

¹⁶ הרב שלמה גורן, משיב מלחמה, כרך ג, האידרא רבה, תשמ"ו, עמ' ת"ז; הרב שלמה גורן, תורת המדינה, האידרא רבה, תשנ"ו, עמ' 289; הרב יהודה שביב, 'הנאהבים בחייהם! – ובמותם?!', תחומין יד (תשנ"ד), עמ' 320.

הר"ן על הרי"ף בסוגיה זו (כמו פרשנים ראשונים נוספים לתלמוד הבבלי) חולק על דברי רש"י, ואומר כי כוונת הגמרא היא לקבורה ממש (ולא רק להתעסקות) אלא שאין לקבור יהודי וגוי ביחד. הטעם שהוא מביא לכך, המופיע להלכה בשולחן ערוך הוא: "אין קוברין רשע אצל צדיק..."¹⁸. כשנדרש רבי יוסף קארו בספר הפסיקה המרכזי "שולחן ערוך" לפסיקה בנושא הוא כתב כך: "קוברים מתי גויים ומנחמים אבליהם, מפני דרכי שלום"¹⁹. מדיוק בדבריו נראה כי ההיתר הוא לא לקבור את היהודי והגוי ביחד, אלא רק להתעסק בקבורתו בבית עלמין של גויים.²⁰

4.2. בתי העלמין הצבאיים

בקבורה בבתי העלמין הצבאיים קיימים מספר משתנים נוספים. חלקם אינם קיימים במקרה הקלאסי של קבורת גוי, וחלקם נובעים מעצם המציאות של קבורת אדם שאינו יהודי בבית עלמין יהודי.²¹ ראשית, כפי שנכתב בתחילת נייר העמדה, מרבית המקרים שבהם עולה שאלה זו הם מקרים של "זרע ישראל", כלומר, מקרים שבהם אדם אינו נחשב ליהודי על-פי ההלכה על אף שהוא בן למשפחה יהודית (לדוגמה, בן לאב יהודי ואם שאינה יהודייה). מקרה זה הוא מקרה שונה מהמקרה

¹⁷ תוספתא, גיטין, פרק ג, הלכה יח.

¹⁸ שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות אבלות, סימן שס"ב, סעיף ה.

¹⁹ יורה דעה, הלכות אבלות, סימן שס"ז, סעיף א. חשוב לציין כי הביטוי "עובדי כוכבים" בספרות ההלכתית הוא הגדרה כללית לבני אדם שאינם יהודיים.

²⁰ הרב גורן, תורת המדינה, עמ' 291; אליאב שוחטמן, 'פסיקת בג"ץ בפרשת קבורתה של תרזה אנגלוביץ- מתן יד לכפייה אנטי דתית?', דיני ישראל טו (תשמ"ט-תש"ן), עמ' קע"ט-רי"א.

²¹ הסוגיה ההלכתית של קבורת אדם שאינו יהודי בבית עלמין יהודי היא רחבה וכוללת נושאים שאין כאן המקום לדון בהם. חומר בנושא ניתן למצוא אצל הרב אליהו בקשי-דורון, 'קבורת נכרים ע"י חברה קדישא', תחומין יז (תשנ"ז), עמ' 123-133; הרב שלמה גורן, תורת המדינה, עמ' 288-297 ועוד.

המדובר במשנה ובגמרא של נפטר שאינו יהודי "רגיל", ולכן הוא מצריך התייחסות שונה הן במובן ההלכתי²² והן במובן הרגשי מתוך רצון שלא לפגוע הן בכבודו של החלל והן במשפחתו.

משתנה נוסף המצטרף לדיון הוא העובדה שמדובר באדם, שגם אם הוא אינו יהודי על-פי ההלכה, הרי שמדובר באדם שהתגייס לשירות בצבא ההגנה לישראל ומסר את נפשו למען ביטחון המדינה.

הראשון שהתייחס למציאות זו במדינת ישראל היה הרב הצבאי הראשון, הרב שלמה גורן, אשר הניח יסודות רבים בעולם הלכות הצבא בעת החדשה ונצרך לשאלה זו מספר פעמים.

במלחמת השחרור נשאל הרב שלמה גורן לגבי קבורתו של חייל בריטי לא יהודי שהתנדב לשרת בצבא. הרב גורן פסק כי החייל מסר את נפשו למען העם היהודי ולכן יש לקבור אותו בבית הקברות היהודי. עם זאת, הורה הרב גורן לקבור אותו בחלקה נפרדת בנימוק שישנו חשש שבני המשפחה ירצו לשים צלב על הקבר, דבר שלא ראוי להיעשות בבית קברות יהודי.²³

בהמשך שירותו נשאל הרב גורן האם מותר לקבור בבית עלמין צבאי עם שאר הלוחמים היהודים קצין שנפל בקרב והוא בן לאם נכריה ואב יהודי. הרב גורן פסק כי ניתן לעשות כן. הוא נימק זאת בטענה, כי האמירה "אין קוברים רשע אצל צדיק" היא לא רלוונטית במקרה דנן, שהרי הקצין מסר את נפשו למען הגנת העם והארץ, ואם כך "הרי הם יותר מחסידי אומות העולם... נידונים כקדושים שמזומנים לחיי עולם הבא כמו היהודים עצמם", ולפיכך ודאי שההסתייגויות המופיעות בהלכה אינן רלוונטיות כאן. בנוסף, מכיוון שאביו של הקצין הוא יהודי, לחלק מהדעות הוא נחשב יהודי מדרבנן, ולכן על אחת כמה וכמה שיש לקבור אותו בקבר

²² ראו על כך בספרו של הרב חיים אמסלם, זרע ישראל - על הלכות גיור - בפרט של גוים מזרע ישראל הבאים להתגייר, הוצאת המחבר, תש"ע.

²³ הרב שלמה גורן, בעוז ותעצומות: אוטוביוגרפיה, ידיעות ספרים, 2013, עמ' 152-153.

ישראל עם שאר חללי צה"ל היהודים.²⁴ יש לציין כי בספרו של הרב גורן מוגדרים הדברים כ"פסק הלכה עקרוני".

הרב יהודה שביב²⁵ טוען שלא ניתן לקבוע ולהגדיר באופן ברור "צדיק ורשע", שהרי קשה לקבוע את אופיו של האדם על-פי מבט עיניו של בן אנוש, כמו שנאמר: "... פִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינַיִם וְהוּא יִרְאֶה לְלֵבָב".²⁶ אמנם ישנם מקרים בהלכה שבהם ניתן לבצע קביעה מוחלטת של צדיק ורשע (כמו במקרה של אדם שבית דין גזר עליו עונש מוות), אולם בדרך כלל, חלוקה זו הנה מורכבת ולא ניתן להכריע בה באופן חד-משמעי בהחלטה אנושית פשוטה. בבתי העלמין הצבאיים נקברים חיילים שמסרו את נפשם על הגנת מדינת ישראל – מה שנחשב על פי ההלכה מוות על קידוש ה' – ולפיכך ודאי שבמקרה מעין זה לא ניתן ליצור "סולם" שבו הגוי נמצא בדרגה נמוכה מזו של היהודי.

עוד טוען הרב שביב, כי אמירת הגמרא "מפני דרכי שלום", אינה רק המלצה שבדיעבד אלא הנחיה מלכתחילה, ולכן יש להקפיד עליה. אפליה בעת הקבורה עלולה להיות בוטה, פוגעת, וודאי שמרחיקה מ"דרכי שלום".

טעם נוסף המצטרף לסוגיית "דרכי שלום" והוזכר על-ידי ארגון רבני "בית הלל" במאמרם בנושא, הוא החשש שהפרדה בין החיילים בעת הקבורה עלולה לפגוע ברמת המוטיבציה של חיילים לשרת שירות צבאי בכלל, ושירות קרבי בפרט, וכמו כן, היא עלולה לפגוע ברמת האחדות שלהם.²⁷ על חייל היוצא לקרב לדעת כי הוא חלק אורגני מהצבא שבו הוא לוחם - הן בחייו והן לאחר מותו.

²⁴ הרב שלמה גורן, תרומת הגורן כרך ב, האידרא רבה וידיעות ספרים, תשע"ב, סימן ע"ט.

²⁵ הרב שביב (לעיל הערה 16).

²⁶ שמואל א', פרק ט"ז, פסוק ז.

²⁷ רבני בית הלל, היחס לבני עמים אחרים החיים במדינת ישראל, אתר ארגון רבני בית הלל.

הקפדה על "דרכי שלום" אינה רק עניין של מחווה ונימוס גרידא. קיומה של חברה מאוחדת הוא גורם משמעותי בקיומה של המדינה. מציאות שבה ישנם אנשים המרגישים עצמם כ"סוג ב'" ("אני מספיק טוב כדי להילחם כיהודי, אך לא מספיק טוב כדי להיקבר כיהודי") הנה מסוכנת ועלולה לפגוע בחוסנו הלאומי של העם. בספרות ההלכה לאורך הדורות מופיעים מספר מקרים שבהם הותרה קבורתו של מי שיהדותו מוטלת בספק בבית קברות יהודי.²⁸ נראה כי כאשר מדובר באדם שהוא מ"זרע ישראל", שנהרג בקרב למען הגנת המדינה, הוא מקרה קלאסי שבו ברור כי יש להקל ולא להשתמש בכללים ההלכתיים הרגילים לגבי קבורה משותפת של יהודי ואינו יהודי.²⁹

בנושא זה יש לציין כי בעת כהונתו של הרב ישראל וייס כרב הצבאי הראשי³⁰ הוא הנחה, בעקבות התייעצות עם הרב מרדכי אליהו, כי כל חייל שעשה מעשה אקטיבי על-מנת להפוך ליהודי (כמו פתיחת תיק גיור) יכול להיקבר בחלקה הרגילה בבית העלמין הצבאי.³¹

4.3. מתווה הרב וייס³² והרב פרץ

מצאנו אם כן, כי בבואנו להתמודד עם סוגיית קבורתם של חללי צה"ל שאינם יהודים על-פי ההלכה עלינו להתמודד עם השאלות הבאות:

²⁸ שוחטמן (לעיל הערה 20), עמ' קצ"ט-ר"ה.

²⁹ שביב, שם.

³⁰ התש"ס-התשס"ו, 2000-2006.

³¹ ראיון עם הרב וייס.

³² בהצגת המתווה נעזרנו בראיון שקיימנו עם הרב וייס ובמקורות הבאים: הרב ישראל וייס, **בדם לבי**, ידיעות ספרים, 2010, עמ' 119-125; הרב ישראל וייס, 'קבורת חיילים שאינם מוגדרים כיהודים על-פי ההלכה', בתוך: עודד ישראלי וישראל רוזנסון (עורכים), **חיל ברוח ביטחון ומחשבה חינוכית בתקומת ישראל מוגש לחיים ישראלי בהגיעו לגבורות**. תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשס"ט, עמ' 327-330.

- מתן הכבוד וההערכה של המדינה לאלו שמסרו את נפשם על קיומה.

- התמודדות עם שאלת "מסופקי הדת" - אנשים שאינם מוגדרים כיהודים על-פי ההלכה, אך בפועל חיו את חייהם כיהודים (ולא כבני דת אחרת), עלו לארץ מתוקף חוק השבות ונהרגו כלוחמים בצבאה של מדינת היהודים.

- הקפדה על כללי ההלכה: הן מתוך הבנת חשיבות הזהות היהודית של מדינת ישראל ושל צה"ל, והן מתוך הרצון לאפשר לחייל היהודי המקפיד על כללי ההלכה ולבני משפחתו לקיים את מנהגייהם ולהיקבר על-פי אמונתם.

בתקופת כהונתו כרב הצבאי הראשי הציע הרב ישראל וייס את המתווה הבא, היכול להוות פתרון מספק ורציני לכל השאלות הנ"ל. מתווה זה גובש בהתייעצות עם הרב יוסף שלום אלישיב, הרב מרדכי אליהו והרב עובדיה יוסף.

כאמור, ההלכה אוסרת על יהודי להיקבר לצד מי שאינו יהודי, אולם היא מציעה שני פתרונות אפשריים:

- קבורה במרחק מסוים.
- קבורה בסמוך לקברו של יהודי, אך עם מחיצה עילית בין הקברים. ברור כי פיתרון כזה לא יפתור את הבעיה החברתית, אלא אף עלול להחריף אותה, כיון שלפי פתרון זה, בתוך בית העלמין תהיה חלוקה מוגדרת בין יהודים לשאינם יהודים.

הפתרון המוצע הוא הקמתן של חלקות ייעודיות לחללים שאינם יהודים באמצע בית הקברות.³³ חלקה זו זהה לחלוטין לשאר החלקות והקברים בה הם קברים צבאיים על-פי הנוהל המקובל בצה"ל, כך שהנכנס לבית הקברות לא יכול לזהות כי מדובר בקבר שונה משאר הקברים. כך, מחד לא מבטלים את ההלכה, אך מאידך מתייחסים למקרה ברגישות הרצויה.

כמו כן, הרב וייס הציע לבחון כל מקרה לגופו באשר לשינויים באופי הטקס, כך שיותאמו הן לבקשות המשפחות, הן לכבודם של מדינת ישראל וצה"ל, והן לדרישות ההלכתיות.

מחליפו של הרב וייס, תת-אלוף הרב רפי פרץ, הצג מתווה שונה במעט מהמתווה שהציג הרב וייס. בסיוור שערכה ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות בנושא זה במספר בתי עלמין צבאיים בהשתתפות הרב פרץ ונציגי משרד הביטחון ביום 30/1/2014, אמר הרב פרץ:

"אנחנו ברבנות החלטנו שהעמדה ההלכתית הגורפת תהיה שקבורתו של יהודי ואינו יהודי יהיו באותו בית קברות, על אף שיש דעות שונות, ולא רק באותו בית קברות, אלא באותו בית קברות באופן שההבדל שיהיה בין קבר לקבר, יהודי ואינו יהודי, יוכל להגיע עד ד' אמות. ד' אמות זה כשני מטרים. בתיאום, כמובן עם העדינות הרבה של האגף להנצחה, שני המטרים האלה נבלעים בעצים ובכל מיני דברים..."³⁴

למעשה, מתווה זה משמר את הרעיון של הרב וייס על שימור כללי ההלכה תוך מתן כבוד לנופלים ברמה המרבית האפשרית. עם זאת, החידוש בהצעתו של הרב פרץ הוא מתן האפשרות לקבורתם של הנופלים אף

³³ כך לדוגמה, חלקת החללים שאינם יהודיים בבית העלמין הצבאי בהר הרצל בירושלים נמצאת בסמוך לקבריהם של גיבורי האומה כמו עולי הגרדום, אבשלום פיינברג ועוד.

³⁴ פרוטוקול מס' 56 משיבת ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, אתר הכנסת.

באותה החלקה, כך שמחד עיקרון ההפרדה נשמר, אך בפועל כמעט שלא ניתן להבחין בה.

5. סיכום והמלצות

אחד הסממנים הבולטים המגדירים ישראליות הוא השירות הצבאי, ואילו סממן נוסף המשייך אדם לחברה הישראלית היא שיוכו הדתי. מצב זה מעמיד כיום דילמה קשה, הבאה לידי ביטוי בעתות שכול, ביחס לרבים מהמשרתים בצה"ל המוגדרים כחסרי דת או מסופקי יהדות,, כאשר הצבא נדרש לקבור חללים יהודים ושאינם יהודים אלו לצד אלו. בסיטואציה זו, באה לידי ביטוי התנגשות הערכים שבין היותה של ישראל מדינה יהודית לבין היותה מדינה המוקירה ואף מקדשת את חללי המערכות באשר הם. בשנים האחרונות ישנו גידול במספר המתגייסים מקרב יוצאי ברית המועצות לשעבר. כיום, כ-20% מחיילי צה"ל הם יוצאי חבל ארץ זה או בנים לעולים משם. כ-3,000 חיילים המתגייסים מדיי שנה אינם יהודים לפי ההגדרה ההלכתית ונמצאים מועמדים לקורס "נתיב" לגיור במסגרת הצבא, כלומר, הם אינם מוסלמים, בדואים, דרוזים או צ'רקסים.

נייר עמדה זה נכתב על מנת לגבש עמדה אחידה הנותנת מקום לכל אותם גורמים, ולשמור על האיזון העדין שבין הפנים השונות של הצביון הישראלי.

הדיון ההלכתי מתחיל כבר בגמרא, שהתירה לקבור גויים לצד יהודים "מפני דרכי שלום". רש"י סייג את הגמרא בקבעו, כי ניתן לעשות זאת רק במצב שבו היהודי והגוי נהרגו ביחד, וגם במצב זה המת הלא יהודי ייקבר בקבר נפרד המיוחד לו. בספר הפסיקה המרכזי, ה"שולחן ערוך", נקבע על ידי רבי יוסף קארו, כי אין לקבור נכרי בבית עלמין יהודי, אך ישנו היתר לעסוק בקבורתו גם אם לא נהרג יחד עם יהודי, כדעתם של ראשונים שחלקו על רש"י.

השתלשלות הלכתית זו מהווה את הקרקע לדיון ההלכתי שחודש עם הקמת המדינה, בהילקח בחשבון נתונים נוספים המשפיעים על זהות החללים הלא יהודיים – היותם שייכים למונח ההלכתי "זרע ישראל", כמו אדם שאביו יהודי ואמו אינה יהודיה (שיוכו הדתי של אדם לפי היהדות נקבע על פי האם). בנוסף, נשקלת העובדה שמדובר באנשים הנאבקים כתף אל כתף לצד יהודים בהגנה על מדינת היהודים.

הרב ישראל וייס, הרב הצבאי הראשי לשעבר, נדרש לריבוי של מקרים כאלו בתקופת כהונתו, בשל העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר וגיוסם של חיילים מקרב עלייה זו לשירות צבאי. הכרעתו בנדון, בהתייעצות עם הרב הראשי הספרדי לשעבר, הרב מרדכי אליהו, היא כי כל חייל שאינו יהודי וביצע פעולה אקטיבית של הצטרפות לעם היהודי, כלומר פתח תיק גיור, יוכל להיקבר בחלקה רגילה בבתי העלמין הצבאיים, לצד חבריו החללים היהודים. את החללים הלא יהודים וכאלה שלא פתחו תיק גיור, הוא המליץ בשעתו לטמון בחלקה ייעודית שתהיה במרכז בית העלמין, כך שהדבר לא יהיה מובחן לעיני המתבונן כחלקה נפרדת.

תת-אלוף הרב רפי פרץ, הרב הצבאי הראשי המכהן, סובר כי הדבר הנכון לעשות על פי ההלכה, הוא לקבור את כל החללים – תהיה דתם אשר תהיה – באותו בית עלמין ובאותה חלקה, עם מרחקים של ארבע אמות – כשני מטרים – בין קבר של חלל יהודי לקבר של חלל שאינו יהודי. המרחק, לטענת הרב פרץ, לא חייב להיות מובחן לעיני המתבונן, ואפשר ברגישות ובעדינות לכסותו בעצים, ספסלים ועצמים שממילא אמורים להיות בבית העלמין.

לאחר ששטחנו את מגוון הדעות ההלכתיות והחברתיות בנושא אופייה של הקבורה הצבאית בישראל, אנו סוברים כי עמדתו של הרב ישראל וייס והתוספות שהוסיף לה הרב רפי פרץ – עמדה המקיימת את הכלל ההלכתי

של הפרדה בין קברי יהודי ושאינו יהודי, אך לא עושה זאת בצורה בולטת העלולה לפגוע בחללים ובמשפחותיהם – היא העמדה הראויה, וכי ניתן לאמצה ולהחילה באופן שיהיה רגיש וקשוב לכל חלקי האוכלוסייה וייתן מענה הן מבחינה דתית והן מבחינה חברתית.

מהסקירה שערכנו נראה, כי פתרונות לסוגיה ישנם, והם אף מבוצעים בשטח (בניגוד לדעות רווחות בציבור הישראלי) בצורה המקפידה הן על ההלכה והן על כבודם של חללי מערכות ישראל. אנו סבורים כי בשל כך ובשל העובדה שמדובר בנושא שהוא, בסופו של דבר, הלכתי אין צורך בעיגונם של הדברים בחקיקה ויש להשאיר את הדברים בידיה של הרבנות הצבאית הראשית - הגורם האמון על פסיקת ההלכה בצה"ל. עם זאת, אנו סבורים כי ישנה חשיבות רבה ומכרעת בחידודם של הדברים בהנחיות משרד הביטחון וצה"ל ובאכיפה מרבית של הנהלים בפועל, כך שהפרדה בין הקברים תקוים אך לא תיראה על פני השטח, וזאת על-מנת להעניק את הכבוד המרבי לחללי צה"ל.

ביבליוגרפיה

בקשי-דורון, הרב אליהו, 'קבורת נכרים ע"י חברא קדישא', תחומין יז
תשנ"ז

גורן, הרב שלמה, בעוז ותעצומות, ידיעות ספרים, 2013

גורן, הרב שלמה, משיב מלחמה- כרך ג, האידרא רבה, תשמ"ו

גורן, הרב שלמה, תורת המדינה, האידרא רבה, תשנ"ו

גורן, הרב שלמה, תרומת הגורן כרך ב, האידרא רבה וידיעות ספרים,
תשע"ב

וייס, הרב ישראל, בדם לבי, ידיעות ספרים, 2010

וייס, הרב ישראל, 'קבורת חיילים שאינם מוגדרים כיהודים על-פי ההלכה,
בתוך: עודד ישראלי וישראל רוזנסון (עורכים), חיל ברוח ביטחון
ומחשבה חינוכית בתקומת ישראל מוגש לחיים ישראלי בהגיעו לגבורות,
תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשס"ט

חוק בתי קברות צבאיים, תש"י-1950

לבל, אודי, הדרך אל הפנתאון – אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי,
כרמל, 2007

עזרא, חזקי, באותה חלקה בשורה נפרדת, אתר ערוץ שבע, 6/7/2013

פרוטוקול מס' 56 משיבת ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, אתר הכנסת
קימרלינג, ברוך, 'מיליטריזם בחברה הישראלית', תיאוריה וביקורת 4,
1993

רבני בית הלל, היחס לבני עמים אחרים החיים במדינת ישראל, אתר ארגון
רבני בית הלל

שביב, הרב יהודה, 'הנאהבים בחייהם! - ובמותם?!', תחומין יד, תשנ"ד
 שוחטמן, אליאב. 'פסיקת בג"ץ בפרשת קבורתה של תרזה אנגלוביץ - מתן
 יד לכפייה אנטי-דתית?', דיני ישראל טו, תשמ"ט-תש"ן
 שטרן, אלעזר. הצעת חוק בתי קברות צבאיים (תיקון - חיילים זכאי חוק
 השבות), התשע"ג-2013

שפי, דב, 'קבורת חייל לא-יהודי או ספק-יהודי בקבר צבאי - היבטים
 משפטיים וציבוריים', בתוך: עודד ישראלי וישראל רוזנסון (עורכים), חיל
 ברוח ביטחון ומחשבה חינוכית בתקומת ישראל מוגש לחיים ישראלי
 בהגיעו לגבורות. תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תשס"ט

ראיונות

בתאריך י"ג בסיון תשע"ד 11/6/2014 התקיים ראיון עם הרב הצבאי
 לשעבר, תא"ל (במיל.) הרב ישראל וייס